

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Doc. dr Esma Hasanbašić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
esma.hasanbasic@hotmail.com

Doc. ddr.sc. Almina Alagić
Doktor pedagoških i metodičkih nauka
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
Slobomir P. Univerzitet Doboj
almina_tesanj@hotmail.com

Prof. dr Rahim Gadžić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt BiH
rahimgadzic@hotmail.com

Apstrakt: *Pravo na obrazovanje je garantovano svoj djeci. Štaviše, to nije samo pravo, već i obaveza koju djeca moraju ispuniti. Svako dijete ima pravo na jednako i dostupno obrazovanje u skladu sa svojim mogućnostima, potrebama i interesovanjima. Država je dužna da obezbijedi jednak pristup obrazovanju svakom djetetu u skladu sa njegovim obrazovnim potrebama i psiho-fizičkim mogućnostima. Imajući u vidu činjenicu da su djeca različita te da imaju drugačije mogućnosti i potrebe za sticanjem znanja, država treba da nastoji da obezbijedi način obrazovanja koji je prilagođen potrebama djeteta. To je moguće ostvariti kroz proces inkluzivnog obrazovanja. Razvoj inkluzivnog obrazovanja predstavlja značajan segment reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Da bi inkluzivni proces bio u potpunosti sproveden potrebno je učešće više aktera. Jedan od glavnih je kompletan stručni tim u kojem je važna uloga pomažućih profesija u školama i to: pedagoga, socijalnih radnika, psihologa i defektologa. Upravo u ovom radu ukazaćemo na ulogu i značaj ovih profesija u inkluzivnom obrazovanju.*

Ključne riječi: *pomažuće profesije, inkluzivno obrazovanje, škola, obrazovni sistem, porodica.*

Uvod

U Bosni i Hercegovini se inkluzivno obrazovanje shvata kao pedagoško-humanistički i reformski pokret. Bazira se na unošenje novih pristupa u obrazovni sektor koji su zasnovani na iskustvima zemalja u okruženju i na primjerima dobre prakse u Evropi. Zakonska regulativa u Bosni i Hercegovini, za sve nivoe obrazovanja, omogućava da svaka individua ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. U Bosni i Hercegovini koncept inkluzivnog obrazovanja teži da otkloni i stalno otklanja barijere za ravnopravno učenje tokom cijelog života i učešće svih individua u sistemu obrazovanja, što znači da svi ostvaruju pravo školovanja u redovnom i dugim oblicima obrazovanja (<https://rm.coe.int/recommendations-for-inclusive-education-in-bih-2019-final-bhs/1680a37844>).

Pravo na obrazovanje kao pravo garantovano međunarodnim i nacionalnim propisima je dio nas i naše svakodnevnice. Djeca pohađaju predškolske ustanove, zajedno sa svojim vršnjacima prelaze u osnovne škole, a u zavisnosti od interesovanja i mogućnosti nastavljaju školovanje slijedeći svoj životni put. Sve djeluje kao jedan prirodan tok. Međutim, da li je taj put isti za svu djecu? Da li sva djeca imaju šansu i priliku da steknu obrazovanje u skladu sa svojim potrebama? Odgovor na to

pitanje je teško dati jer postoji nesklad između realnog i poželjnog stanja. Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i regulisano je mnogim međunarodnim i domaćim zakonima i dokumentima. Konvencija o pravima djeteta je najvažniji međunarodni dokument koji štiti prava djeteta i daje smjernice državama kako da ta prava poštuju, štite i ostvaruju. Međutim, bez obzira na garantovano pravo na obrazovanje i napore država da to pravo poštuju i štite, veliki broj djece je i dalje van obaveznog osnovnog obrazovanja, a među njima i djeca sa smetnjama u razvoju (Ilić, 2003).

Koncept inkluzivnog obrazovanja počeo je da se razvija prije nekoliko decenija, a međunarodna zajednica je u međuvremenu intenzivno radila na donošenju dokumenata koji obezbjeđuju kvalitetno obrazovanje za svu djecu.

Prvi nivo razmišljanja o inkluzivnom obrazovanju podrazumjeva razmišljanje iz pozicije garantovanih prava svakog djeteta. Dvoumljenja o tome da li neko dijete treba da ide u vrtić ili školu ne smije da postoji. Naravno, nije dovoljno znati i podržavati koncept ostvarivanja prava djeteta, potrebno je imati raspoložive mehanizme i alate kako bi se sve ovo sprovelo u praksi. Inkluzija nije ideja, inkluzija je životni put koji se prelazi korak po korak, minuta po minuta i osvaja uz saradnju mnogih na tom dugom putu djeteta sa posebnim potrebama (Potić, Šimpraga, Macanović, 2017).

Pojam i karakteristike inkluzije

Pojam inkluzija ima porijeklo u latinskom jeziku, a predstavlja izvedenicu koja znači uključivanje, uključenost, obuhvatanje i podrazumjevanje. Izvorno značenje možemo tražiti u dvije latinske riječi. Prva je „include” što znači zaključati, zatvoriti, uokviriti, okovati, ubilježiti. Druga je „inclusion” a znači zatvor, zatvaranje. „Izveden iz ovih značenja, pojam inkluzija bi podrazumjevaao integraciju, ovijanje, uokvirivanje, a u socijalnom smislu uključivanje pojedinca u određenu zajednicu koja je više ili manje zatvorena ili otvorena cjelina.” (Suzić, 2008. str. 10). Treba imati na umu da pojam integracija potiče od riječi „integer” što znači neiskvareno, čisto, nepristrasno, nesebično, pošteno. Dakle, u osnovi inkluzije nalazimo značenja koja ukazuju na njen simedonijski karakter.

Tragajući za gotovim definicijama inkluzije naći ćemo različite pristupe, od tretmana raznovrsnosti, preko školske organizacije za uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovnu nastavu, do uključenosti i ravnopravnosti za svu djecu. Definicije idu do određenja da je inkluzija samo jedan aspekt društvene ravnopravnosti, demokratije i participacije. Postoji niz definicija inkluzije fokusiranih na osiguravanje uključivanja djece sa posebnim potrebama u društveni život i školsko okruženje (Vukajlović, 2004).

Većina autora (Macanović, 2015; Potić, Šimpraga, Macanović, 2017; Suzić, 2008) se u definisanju inkluzije fokusiraju na djecu sa posebnim potrebama i njihovu uključenost u redovne škole, te društvenu zajednicu uopšte. Postoji i manji broj definicija koje se bave nadarenom djecom, te svim ljudima koji su izvan prosjeka ili standarda.

Tragajući za odgovarajućom definicijom inkluzije i inkluzivnog obrazovanja, možemo konstatovati da kod naših autora nalazimo opredjeljenje da daju niz pregleda tumačenja ovog pojma, ali da nerado pribjegavaju vlastitoj definiciji. „U prvi plan se, dakle, postavlja pitanje kako definisati inkluziju. Tri su pristupa ovde neophodna. Prvo, definisati inkluziju kao humani process uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne škole i ukupni društveni život:” (Suzić, 2008. str.11)

Inkluziju kao najopštiji pojam možemo definisati kao proces ili pristup u kome segment nečega ili pojedinca u društvu posmatramo kao dio cjeline. Ovde se moramo čuvati pojmova ravnopravnosti, jednakosti i slično. Zašto? Vrlo često imamo situaciju da cjelina ne može funkcionisati bez nekog djela, ali taj dio nipošto nije ključan za cjelinu.

Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje podrazumjeva aktivnosti individue i društva kao proces učenja i proučavanja u kome dolazi do relativno trajnih i progresivnih promjena pojedinca u uslovima simedonijske podrške i socijalne uključenosti. Ovaj proces ne treba shvatiti isključivo kao školski,

mada se on u period odrastanja fokusira na školske uticaje. Dakle, treba ga shvatiti i kao intencionalno vaspitanje i obrazovanje ali i kao spontano učenje i samovaspitanje, odnosno samoobrazovanje.

Inkluzija kao proces uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne škole i ukupni društveni život predstavlja najčešći pojmovni kontekst shvatanja inkluzije, ali i najuži. Radi se o obezbjeđivanju humanih pretpostavki za adekvatno uključivanje djece sa posebnim potrebama u nastavu redovnih odjeljenja opšteobrazovnih i stručnih škola kao i o uključivanju ove djece u cjelokupan društveni život.

Razvrstavanjem poznatih definicija inkluzije, uočićemo da se većina njih odnosi na treći aspekt inkluzije tj. na vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama.

Definicije inkluzije koje daje UNESCO potiču sa konferencije u Saramanki i stavljaju naglasak na to da je inkluzija pokret koji je u direktnoj vezi sa poboljšanjem obrazovnog sistema kao cjeline:

„Inkluzija je proces rješavanja i reagovanja na raznovrsnost potreba svih učenika kroz sve veće učestvovanje u učenju, kulturama i zajednicama i sve manju isključenost u okviru obrazovanja i iz njega. Inkluzija obuhvata promjene i izmjene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu odgovarajuće starosne dobi i sa ubjeđenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve djece.”

Često se kao „inkluzivene” opisuju školske i nastavne situacije koje u svojoj suštini to nisu. U tom smislu neki autori pokušavaju da odrede koja su obilježja inkluzivnog obrazovanja (Brojčin 2013, prema Giangreco 1997):

- svi učenici su dobrodošli u redovne razrede škola koje su u blizini njihovih domova;
- učenici se obrazuju u razredima u kojima je broj učenika s ometenošću proporcionalan njihovoj zastupljenosti u lokalnoj populaciji;
- učenici se obrazuju sa vršnjacima istog uzrasta koji nisu označeni kao ometeni;
- učenici različitih karakteristika i sposobnosti dijele zajedničko obrazovno iskustvo, u okviru koga ostvaruju individualno prilagođene ishode, uz neophodnu podršku i prilagođavanja;
- obrazovanje je dizajnirano tako da podstiče individualno određene životno važne ishode, kao i da traži individualnu ravnotežu između akademskih/funkcionalnih i socijalnih/ličnih aspekata školovanja;
- inkluzivno obrazovanje postoji kada se svaka od predhodno pobrojanih karakteristika javljaju svakodnevno.

Cilj inkluzije je promijeniti školu, a ne karakteristike djece. Inkluzivno obrazovanje podrazumjeva da škole moraju biti spremne da odgovore na potrebe potpuno različitih učenika, kao i da to čine u redovnim razredima. Svim učenicima treba da budu omogućeni odgovarajući obrazovni program adaptirani individualnim kapacitetima i potrebama djece. Djeca sa posebnim potrebama treba da budu integralni dio razreda, poštovana i prihvaćena. Njima treba obezbjeđiti podršku i pomoć u pogledu uspostavljanja socijalnih interakcija sa vršnjacima i drugim ljudima. Jedan od ciljeva inkluzije jeste da gaji socijalni razvoj na duge staze, usmjeren ka učešću i vrednovanju socijalnih uloga djece sa različitim specifičnim potrebama. Dakle, filozofija inkluzije ne bavi se samo školovanjem, već razmatra uspješno uključivanje u društvo u cjelini (Vidanović, 2009)..

Iako pokušaji uključivanja djece sa ometenošću datiraju od sedamdesetih, a korišćenje samog termina „inkluzija” od devedesetih godina prošlog vijeka, dok i danas traju sučeljavanja mišljenja o njenim efektima i opsegu u kome je adekvatna njena primjena. Rasprave se uglavnom vode između onih koji zagovaraju potpunu inkluziju sve djece, bez obzira na vrstu i stepen ometenosti, kao i potpunu eliminaciju specijalnog obrazovanja (najčešće zastupnici djece sa ometenošću niske incidencije, npr. teška kognitivna oštećenja) i onih koji se zalažu za umjereniji pristup koji podrazumjeva „continuum usluga” (hijerarhijski model koji se proteže od totalne ekskluzije do potpune inkluzije u redovnu školu).

Smisao i sadržaj inkluzije i njena osnovna ideja

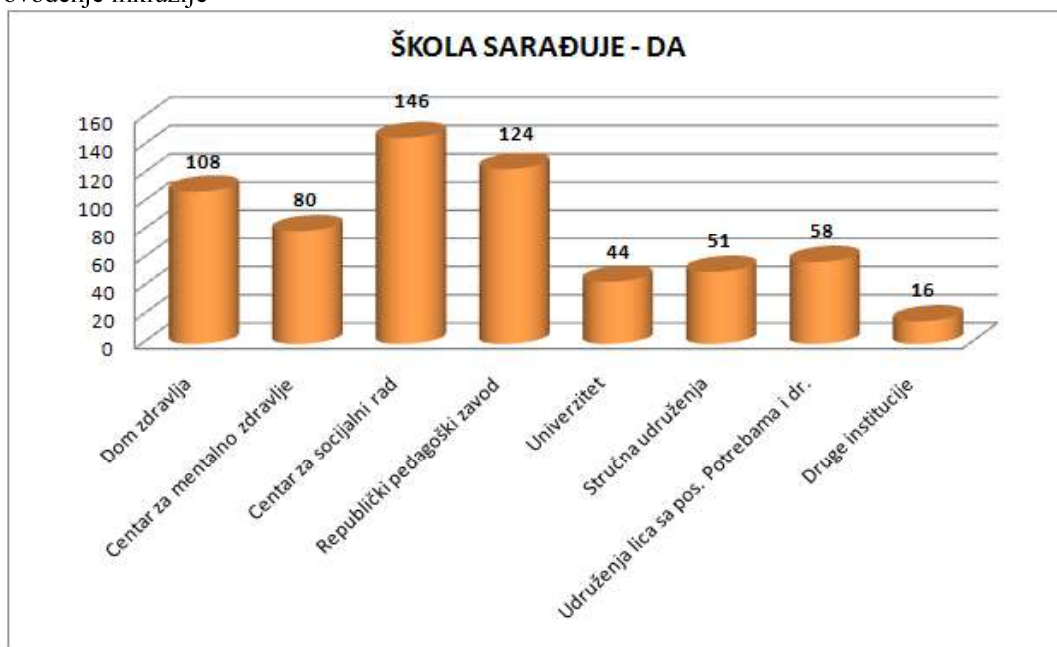
Jedna od suštinskih ideja vaspitanja i obrazovanja je u činjenici da nastava ima smisla ako je namijenjena učeniku i ako je usmjerena prema učeniku (Dautović, 2011). Kao odraz ovakvog shvatanja možemo zapaziti da inkluzivno obrazovanje ima smisla ako je namijenjeno djetetu koje će se osjećati prihvaćeno u nastavnom procesu.

Analizirajući teorije ekspanzije, Suzić ističe značaj praćenja razvoja pojedinca, grupe i društva. On navodi: „Svaki učenik je poseban, individua za sebe i u nekim svojstvima neprosječan. Dakle, prosječan učenik je samo fikcija, samo teoretska zamisao u glavama psihologa i pedagoga. Nastava prilagođena prosječnom učeniku je zanemarivala nadarene i ispodprosječne, dakle većinu” (Suzić, 2005. str. 57). Pedagogija za 21. vijek, svojim bogatim sadržajem i stilom „otvorene knjige” pokreće na akciju, na promjene koje su u svom smislu i suštini inkluzivne. U njoj se ne navodi inkluzija kao pokret, filozofija, pravac, ali je njen sadržaj inkluzivan. Njen značaj je, također, u doprinosu efikasnosti individualnog rada u cilju individualizacije.

Potrebno je primjeniti različite modele inkluzije i individualizacije da se dijete sa posebnim potrebama osjeti kao dio tima, da pripada i da je okruženo poštovanjem i uvažavanjem od strane svih. „Uključivanje u obrazovni ali i socijalni sistem ne može da traje samo u periodu pohađanja nastave ili u toku trajanja školske godine. To je cjeloživotni proces.” (Čolić, 2008. str.37) Ideja važnosti svake individue sa svim njenim ličnim karakteristikama je smisao inkluzije. Ideja da je obrazovanje potrebno svakom djetetu, a ne samo jednom broju upućuje na djelovanje u inkluzivnom smislu. Sadržaj u inkluzivnom smislu ne treba da se zadovolji sa formalnim suživotom već treba stalno da teži zajedništvu, koje će imati inkluzivni kvalitet, koji podrazumjeva prihvatanje i shvatanje različitosti.

Škole saraduju na sledeći način sa dolje navedenim institucijama koje su od značaja za kvalitetno provođenje inkluzije.

Tabela br.1. Institucije sa kojima škola ima dobar saradnički odnos, a koji su od značaja za kvalitetno sprovođenje inkluzije

Iz priloženih podataka je vidljivo da škole imaju najbolju saradnju sa Centrom za socijalni rad. Drugim mjestom vrednovana je saradnja škola sa institucijom RPZ, a na trećem mjestu su medicinske

ustanove (domovi zdravlja i centri za mentalno zdravlje). Najslabije je ocjenjena saradnja sa univerzitetom.

Uloga pomažućih profesija u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju

Uloga socijalnog radnika u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju počinje i prije djetetovog polaska u školu, tj. prilikom kategorizacije koja se vrši u Centru za socijalni rad, a sprovodi je stručna komisija koju između ostalih, sačinjava i socijalni radnik. Uloga socijalnog radnika u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju je neosporna i značajna! Uvođenje inkluzije u obrazovanju u BiH podrazumjeva sve značajnije učešće socijalnog rada u programima obrazovanja. Njegovo učešće je i zakonom regulisano – u stručni tim koji pomaže nastavniku se uključuje i socijalni radnik, tj.. stručni tim koji pomaže nastavniku čine defektolog, pedagog-psiholog, logoped, socijalni radnik (Vukajlović, 2004).

U rehabilitaciji i socijalnoj integraciji djece sa smetnjama u razvoju socijalni radnik ima odgovornu i značajnu ulogu koja se manifestuje u svim fazama stručnog djelovanja – od prevencije, postupka i faza rane detekcije, preko tretmana, do faze praćenja i evaluacije. U toku svog rada, on se angažuje na tri nivou:

1. direktan kontakt sa djetetom sa smetnjama u razvoju (socijalna terapija, grupni socijalni rad),
2. rad sa porodicom,
3. rad sa užom i širom socijalnom i radnom sredinom (intervencije u ostvarivanju socijalnih prava djece i njihovih porodica, pomoć pri osposobljavanju za život i rad)

Opis poslova koje obavlja socijalni radnik u školi u kojoj se sprovodi inkluzija (Ilić, 2009):

- prikuplja socio-anamnestičke podatke o djetetu, vrši njihovu selekciju, klasifikaciju i analizu,
- učestvuje kao dio tima prilikom izrade individualnog plana (tim čine učitelj koji vodi dijete, roditelj, pedagog, socijalni radnik, ljekar, defektolog, kao i drugi stručnjaci iz određenih oblasti kada se za tim ukaže potreba),
- ostvaruje saradnju sa institucijama koje su od značaja za obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju (zdravstvene i socijalne institucije, vladine i nevladine organizacije i dr.),
- oblast savjetodavnog rada,
- prikuplja materijalna sredstva djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama koji se nalaze u teškoj ekonomskoj situaciji

Jedan od važnih aspekata uloge socijalnih radnika jeste i saradnja sa porodicom. „Saradnja sa porodicom se veoma potencira jer roditelji imaju iskustvo i znanja o djetetovoj ličnosti i mogu pružiti značajan doprinos sprovođenju inkluzije.“(Brojčin, 2013. str. 103). Međutim, roditelji su veoma skeptični oko ovog pitanja. Neki od njih imaju kompleks niže vrijednosti, postaju pesimistični u postizanju uspjeha. U takvoj situaciji roditeljima je potrebna pomoć, ponajprije u suočavanju sa invaliditetom vlastitog djeteta, a onda i podrška i usmjeravanje u tome kako se ponašati, što preduzeti, kome se obratiti za pomoć itd. (Sivrić, Leutar, 2010). Sa druge strane, oni roditelji čija djeca nemaju poteškoće u razvoju smatraju da će se njihova djeca sporije razvijati ukoliko sa njima u razredu postoje i učenici sa teškoćama. Tim roditeljima treba objasniti da se nastavni planovi i programi za njihovu djecu neće mijenjati, već samo individualni za uključenu djecu.

U integraciji djece ometene u razvoju u obrazovni sistem sve pomažuće profesije imaju važnu ulogu. Pedagoško – psihološka služba zajedno sa asistentima u nastavi i nastavnicima svakodnevno ulažu veliki napor u ostvarivanju ovog cilja (Macanović, Potić, 2015). Naravno uloga roditelja je veoma važna, kao i njihova saradnja sa nastavnicima. Stručni tim pedagog, psiholog, defektolog i socijalni radnik su podrška u socijalizaciji ove kategorije djece i kao pomažuće profesije temelj za razvoj inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Ono što svakako otežava inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini jeste da i dalje nemamo kompletan stručni tim u školama, te da škole uglavnom imaju psihologa i pedagoga ili psihologa i socijalnog radnika. Rijetke su škole koje imaju i defektologe. Sve to utiče i na kvalitet i uslove odvijanja inkluzije kao zahtjevnog i odgovornog procesa. Pomažuće profesije imaju veliku odgovornost u svome radu kako sa djecom ometenom u razvoju, tako i sa odraslim. Kada govorimo o inkluzivnom obrazovanju prvenstveno mislimo na djecu sa posebnim potrebama, a to znači i rad sa darovitom i talentovanom djecom koja su često zanemarena ili im se u nastavnom procesu ne poklanja dovoljno pažnje i nerazvijaju se njihovi kapaciteti u onom smislu u kojem bi trebali. I njihove potrebe su itekako posebne i zahtjevaju puno više pažnje i vremena kako bi njihovi potencijali bili ne samo identifikovani nego i usmjereni u dalji razvoj.

Razvojem svakog pojedinca u skladu sa njegovim mogućnostima i preferencijama, te potpunom primjenom obrazovne i socijalne inkluzije, utičemo na stvaranje uslova za zrelo društvo u kojem je svaka osoba prepoznata kao vrijedan član. Kultura dijaloga, demokratska uređenost društava koja omogućavaju svakom pojedincu da pronađe svoje mjesto po mjeri i načelima solidarnosti i ravnopravnosti, pokazatelji su ne samo evropskih, nego i civilizacijskih vrijednosti, koje i trebaju biti temelj osnovnih ljudskih prava i demokratije, te odraz zdravog društva u cjelini.

Zaključak:

Zastupnici potpune inkluzije često se pozivaju na Konvenciju UN o pravima djeteta i smatraju da je školovanje djece sa ometenošću pitanje ljudskih prava i jednakosti. Potrebno je naglasiti da je posljednjih nekoliko decenija u svijetu, a sve intenzivnije i kod na učinjen napor u pravcu empirijske provjere efekata inkluzivnog obrazovanja. Reforma obrazovnog sistema u BiH predviđa uvođenje inkluzivne obrazovne prakse u sistem školovanja sa ciljem stvaranja uslova za jednaku dostupnost kvalitetnog obrazovanja za svu djecu. Inkluzivni proces je sastavljen od mnogobrojnih, malih i velikih koraka i zahtjeva vrijeme, postupnost i iznad svega dobru promišljenost, a baziran je na vjerovanjima, stavovima i vrijednostima, pedagoškim znanjima i sposobnostima. Inkluzija stvara novi odnos prema različitosti i različitim mogućnostima. Korist od inkluzije su višestruke – djece ometena u razvoju dobijaju mogućnost da ostvare kontakt sa drugom djecom i da se socijalizuju, djeca bez smetnji u razvoju će na ovaj način naučiti da poštuju različitosti, da razvijaju humanost i toleranciju, škola i sistem obrazovanja u cjelini postaju humaniji, otvoreniji, dostupni svima i u skladu su sa potrebama i mogućnostima pojedinaca. Sve ovo vodi pravednijem društvu, društvu tolerantnijem na razlike.

Literatura:

1. Brojčin, B. (2012). Inkluzivno obrazovanje opšti koncepti. Na sajtu: [Inkluzivno%20obrazovanje%20opsti%20koncepti.pdf](#). Očitano: 10.05.2022.
2. Dautović, N. (2011). Stručno usavršavanje nastavnika i inkluzija u obrazovanju. Na sajtu: http://www.udruzenje-06.2021.defektologa.ba/phocadownload/okrugli_sto/05%20Strucno%20usavršavanje%20nastavnika%20i%20inkluzija%20u%20obrazovanju.pdf. Očitano: 12.04.2022.
1. Dmitrović, P. (2005). Edukacija studenata za inkluzivno obrazovanje. Bijeljina: Pedagoški fakultet
2. Društvo ujedinjenih građanskih akcija „Duga”. (2006). Vodič kroz inkluziju u obrazovanju. Sarajevo: Društvo ujedinjenih građanskih akcija
3. Ilić, M. (2009). Inkluzivna nastava. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
4. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
5. Macanović, N. Potić, S. (2015). Funkcionisanje osoba sa invaliditetom u socijalnoj sredini. Naša škola, br.2, str.57-66.

6. Ministry of Foreign Affairs of Bosnia and Herzegovina, Ministry of Foreign Affairs of Finland. (2006). Individualizacija i inkluzija u obrazovanju. Sarajevo.
7. Potić, S., Šimpraga, L.J., Macanović, N. (2017). Neka razmatranja opštih pretpostavki inkluzije. Radovi, br.25. str. 81-98.
8. Preporuke za inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini. Vijeće Evrope. Na sajtu: <https://rm.coe.int/recommendations-for-inclusive-education-in-bih-2019-final-bhs/1680a37844>. Očitano: 12.06.2022.
9. Sivrić, M., Leutar, Z. (2010). Socijalni rad s osobama s invaliditetom u neprofitnom sektoru. Zagreb: Pravni fakultet.
10. Suzić, N. (2008). Uvod u inkluziju. Banja Luka. Filozofski fakultet.
11. Čolić, T. (2008). Smisao i sadržaj inkluzivnog obrazovanja u savremenim uslovima kod nas. Banja Luka: Art print.
12. Udruženje Društvo ujedinjenih građanskih akcija. (2013). Smjernice za školovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama u BiH. Sarajevo, Udruženje Društvo ujedinjenih građanskih akcija
13. Vidanović, I. (2009). Pojedinaac i porodica - Metode, tehnike i vještine socijalnog rada. Beograd: Autorsko izdanje
14. Vukajlović, B. (2004). Inkluzivno obrazovanje - stavovi roditelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju. Banja Luka: Grafid.

INCLUSIVE EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The right to education is guaranteed to all children. Moreover, it is not only a right, but also an obligation that children must fulfill. Every child has the right to equal and accessible education in accordance with their abilities, needs and interests. The state is obliged to ensure equal access to education for every child in accordance with his / her educational needs and psycho-physical abilities. Bearing in mind the fact that children are different and have different opportunities and needs for acquiring knowledge, the state should strive to provide a way of education that is adapted to the needs of the child. This can be achieved through the process of inclusive education. The development of inclusive education is a significant segment of education reform in Bosnia and Herzegovina. In order for the inclusive process to be fully implemented, the participation of several actors is required. One of the main ones is a complete professional team in which the role of helping professions in schools is important, namely: pedagogues, social workers, psychologists and special educators. It is in this paper that we will point out the role and importance of these professions in inclusive education.*

Key words: *supporting professions, inclusive education, school, education system, family.*